

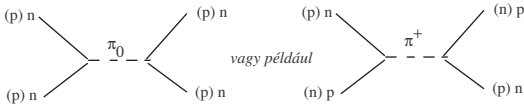
15. Erős kölcsönhatás kis energián

2004. június 16.

1. Potenciál-modell

1.1. Pioncsere, kvantummechanikai kép

Alapvető probléma: nukleon-nukleon szórás:

$\Psi(x)$ skalármező, $(\square - m^2)\Psi = \frac{1}{c}\eta(x)$ mozgásegyenlet, η a nukleontér.

Lagrange-függvénnyel mindez: $\mathcal{L} = \mathcal{L}_0 - c\eta\Psi$, és $\mathcal{L}_0 = -\frac{c^2}{2}(\partial_\nu\Psi\partial_\nu\Psi + m^2\Psi^2)$.

Kisenergiás közelítés: η nem operátor, hanem csak c -szám, ha $m_\eta \gg \frac{\hbar m}{2}$. Így nukleonok nem tűnnek el és nem keletkeznek.

Sztatikus nukleon-rendszer: $\sum_n g_n\delta(x - x_n)$, és $\frac{\partial\mathcal{L}}{\partial\Psi} = \Pi = \dot{\Psi}$.

Kvantálás: Ψ -hez impulzus: Π , Schrödinger-kép:

$\mathcal{H} = \sum_f \Pi_f \dot{\Psi}_f = \mathcal{H}^0 + \mathcal{H}'$, ahol f a szabadsági fokokat jelöli.

Ezek után: $\mathcal{H}^0 = \frac{1}{2}(\Pi^2 + c^2(\nabla\Psi)^2 + c^2m^2\Psi^2)$ és $\mathcal{H}' = c\eta\Psi$.

Itt akkor sorfejtés: $\Psi(x) = \frac{1}{\sqrt{V}}\sum_k q_k e^{ikx}$ és $\Pi(x) = \frac{1}{\sqrt{V}}\sum_k p_k e^{-ikx}$.

Követelmény: $p_k^* = p_{-k}$ és $q_k^* = q_{-k}$.

Kvantálás: p és q legyenek operátorok. Ekkor szokásos kommutációs relációk érvényesek:

$[p_k, q_{k'}] = \frac{\hbar}{i}\delta_{kk'} \Rightarrow [\Pi(x), \Psi(x')] = \frac{\hbar}{i}\delta(x - x')$, a többi kommutátor pedig nulla.

$H_0 = \int dx \mathcal{H}_0 = \frac{1}{2}\sum_k (p_k^* p_k + \omega_k q_k^* q_k)$ és $\omega_k = c^2\sqrt{k^2 + m^2}$

$H' = \int dx \mathcal{H}' = gc \sum_n \int dx \delta(x - x_n) \Psi(x) = gc \sum_n \Psi(x_n) = gc \sum_n \sum_k q_k e^{ikx_n}$.

Keltő és eltüntető operátorokkal: $q_k = \sqrt{\frac{\hbar}{2\omega_k}}(a_k + a_k^+) = q_{-k}^+$ és $p_k = \sqrt{\frac{\hbar}{2\omega_k}}i(a_k^+ - a_k) = p_{-k}^+$.

Ezekre: $[a_k, a_l^+] = \delta_{kl}$, a többi nulla.

$H_0 = \hbar \sum_k \omega_k (a_k^+ a_k + \frac{1}{2})$

$H' = gc \sqrt{\frac{\hbar}{2V}} \sum_k \frac{1}{\sqrt{\omega_k}} (a_k + a_{-k}^+) \sum_n e^{ikx_n} = gc \sqrt{\frac{\hbar}{2V}} \sum_k \frac{1}{\sqrt{\omega_k}} (a_k \sum_n e^{ikx_n} + a_{-k}^+ \sum_n e^{-ikx_n})$

Most már számolhatjuk az átmenetek energiáit:

$$E_j = H_j^0 + E'_j, \text{ és } E'_j = \sum_l \frac{H_{lj}H_{jl}}{E_j^0 - E_l^0}, \text{ ez a másodrendű tag.}$$

$$H_j^0 = \hbar \sum_k \omega_k (N_k + \frac{1}{2})_j \text{ és } E_j^0 - E_l^0 = \hbar \omega_k \text{ és } H_{lj} = gc \sqrt{\frac{\hbar}{2V\omega_k}} \sum_n e^{ikx_n}.$$

$$\text{Ekkor } E_j = -\frac{1}{2}g^2c^2 \sum_{n,n'} \frac{1}{V} \sum_k \frac{1}{\omega_k^2} e^{ik(x_n - x_{n'})} = -\frac{1}{2}g^2 \sum_{n,n'} U(|x - x_n|)^2, \text{ és az } || \text{ jel a } \sum_k \text{ miatt lehet.}$$

$$\text{Innen } U(x) = \frac{c^2}{V} \sum_k \omega_k^{-2} e^{ikx} = \frac{1}{V} \sum_k \frac{e^{ikx}}{k^2 + m^2}. \text{ És ha } V \rightarrow \infty: U(x) = \frac{1}{(2\pi)^3} \int dk \frac{e^{ikx}}{k^2 + m^2}. \text{ Ez a szabad skalár propagátora.}$$

Polárkoordinátákra áttérve, reziduum tétellel (két pólus van): $U(x) = \frac{1}{4\pi|x|} e^{-m|x|}$, és ez a Yukawa-potenciál.

De ez csak a perturbációs számítás első rendje volt, még lehetne tovább menni pl $H_{lj}H_{ll'}H_{ll''}H_{ll''l'}$ tagokkal ...

Amúgy ez épp az $(m^2 - \Delta)U(x) = \delta(x)$ probléma.

$U(x)$ tulajdonságai: $x \ll 1/m$ esetén Coulomb-szerű, afelett levág.

1.2. Általánosítás más cserékre

Kérdés: $\pi^\pm$ cserére is kiterjeszhető az elmélet?

Ekkor $\begin{pmatrix} n \\ p \end{pmatrix}$ vektor kell, és $U_{1,2} = -\frac{1}{2}g^2(\tau_1^{(1)}\tau_2^{(1)} + \tau_1^{(2)}\tau_2^{(2)})U(x_1 - x_2)$ lesz. Itt τ_1 és τ_2 a $\begin{pmatrix} 1 \\ 0 \end{pmatrix}$ ill. $\begin{pmatrix} 0 \\ 1 \end{pmatrix}$ vektorokat viszik egymásba.

Ekkor az energia-sajátértékek:

-	n-n	n-p	p-n	p-p
n-n	0	0	0	0
n-p	0	0	$-gV^2(1-2)$	0
p-n	0	$gV^2(1-2)$	0	0
p-p	0	0	0	0

illetve a megfelelő kölcsönhatások

s.é.	0	$-gV^2(1-2)$	$gV^2(1-2)$	0
kh.	-n	szimm. n-p	antiszimm. n-p	p-p
kh.	0	vonzó	taszító	0

Kemmer szimmetrikus mezonelmélete szól erről, pion tripleteket leírva.

Amúgy egyéb cserék is lehetnek még, ezek pl:

1 σ	vonzó	2 fm	550 MeV	izoskalár	s=0
1 ρ, ω	taszító	0.5 fm	780 MeV	izovektor	s=1
1 f	vonzó	0.3 fm	1270 MeV	izoskalár	s=2

Baj: $\frac{g^2}{4\pi} = 14.30 \pm 0.08$, így nem lesz perturbációs számítás. Meg a sok $\pi + N \rightarrow \pi' + N'$ kölcsönhatásból néhánynál elmélet és kísérlet nincs összhangban.

Lehet fejleszteni az elméleten, spin, izospin, egyebek jobb figyelembevételével:

$|T, T_3\rangle$ formában írva az állapotokat, π^i izotriplett, $\begin{pmatrix} p \\ n \end{pmatrix}$ izodublett, $T = 1/2$ ill. $3/2$. T_3 a

szórásban nem számít majd végül a forgásinvariancia miatt, így ezt nem írjuk ki ezután.

$|\pi^+p\rangle = |3/2\rangle$, $|\pi^-p\rangle = \frac{1}{\sqrt{3}}|3/2\rangle - \sqrt{\frac{2}{3}}|1/2\rangle$ és a többi kiszámolhatóak a Clebsch-együtthatókkal.

1.3. Parciális hullámanalízis

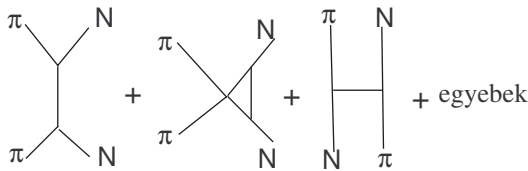
$f_{lj}^{2T} = \frac{1}{2} \sin \delta_{lj}^{2T} e^{i\delta_{lj}^{2T}}$, ha $l = 0, 1 \dots s$, p hullám. $2T = 1, 3$ lehet, j pedig $1/2$ és $3/2$.

Kisenergiás feltétel: $l \leq k \frac{\hbar}{m_\pi c}$. Ekkor $\frac{d\sigma}{d\Omega}$ kifejezhető f -ekkel. A végén: $\sigma = \frac{4\pi}{k^2} \sum_l (2l+1) \sin^2 \delta_l$.

2. Térelméleti leírás

A pszeudoskalár-csatolás: $\mathcal{L}^{ps} = ig\bar{\Psi}\gamma^5\Psi\phi$, ahol ϕ a piontér, $\eta = \bar{\Psi}\gamma^5\Psi$ pedig a nukleontér, és ugyanígy a pszeudovektor-csatolás: $\mathcal{L}^{pv} = i\frac{f}{m_\pi}\bar{\Psi}\gamma^5\gamma_\lambda\Psi\partial^\lambda\phi$

Feynman-gráfok lehetnek ilyenek:

Ezzel kijön végül: $\frac{\sigma}{\Omega} = \frac{g^4}{(2\pi)^2} \frac{1}{4m_N^2}$. Ennek nincs szög- és energiafüggése, ez baj.

Tehát: Yukawa kijött, de a szórás nem. Effektív Hamilton operátoros kép ennyit tud most.

Amúgy ha a kisenergiás feltételt elhagyom: $\frac{\sigma}{\Omega} = \frac{g^4}{4\pi} \frac{1}{4m_N^2}$ jön ki, ez sem jó. A vektoros rész meg csak $g \leftrightarrow \frac{f}{m_\pi}$ cserét csinál, úgyhogy ez sem javít sokat.

2.1. Többrészecske-csere

Például Δ , ρ .

$\mathcal{H}_{eff} = \frac{g^*}{m_N} \Delta_\mu^j N \partial_\mu \pi^j$, ahol j a részecske-típust jelöli. N izovektor és spinor, π izovektor és vektor. Δ pedig a pion és a nukleon között kicserélődött rezonancia, $\Gamma = 115 MeV$ szélességgel. Ez már jól adja a p hullámot!

Chew és Low: $H_{int} = \frac{f}{m_\pi} \int d^3x \rho(x) \left(\sigma_j \frac{\partial}{\partial x_j} \right) (\tau_k \phi_k(x))$, ahol ρ a nukleon-sűrűség. És ebből már eleve kijön Δ , anélkül, hogy beletennénk!

Az s -hullámot meg ρ rezonancia cseréjével lehet megjavítani: gyors $\rho \rightarrow 2\pi$ szétesés jelenik meg. Itt $\Gamma = 100 MeV$ és $m_\rho = 765 MeV$.

Kísérletből vagy T megmaradásából kijön: $T = 1$, így $\rho^{\pm 0}$ van, $j = 1$ és ρ vektormezon.

$$\mathcal{L}_{eff} = ig_{\rho\pi\pi} \rho_\mu (\pi \times \partial_\mu \pi).$$

Ezzel $\rho \rightarrow 2\pi$ átmeneti valószínűség: $\Gamma_{\rho\pi\pi} = \frac{g_{\rho\pi\pi}^2}{4\pi} \frac{m_\rho}{12} = \frac{\hbar}{\tau}$. Sajnos $\frac{g_{\rho\pi\pi}^2}{4\pi} \simeq 2$, erős a csatolás.

ρ -N kölcsönhatás:

$\mathcal{L}_{eff} = \frac{i}{2} g_{\rho NN} \bar{\rho}_\mu (N \gamma_\mu \mathcal{I} N)$. Univerzalitás: $g_{\rho NN} = g_{\rho\pi\pi}$. Szóráshossz: $a_l = \lim_{k \rightarrow 0} k^{-2l} f_l(k)$, kiszámolható f szórási amplitúdókból. Ha a_l pozitív, vonzás van, ha negatív, taszítás.

$$a_{s1/2}^{2T} = \begin{pmatrix} 2 \\ 1 \end{pmatrix} \frac{g_{\rho NN} g_{\rho\pi\pi}}{4\pi} \frac{2m_\pi}{m_\rho^2} = \begin{pmatrix} 0.2 \\ -0.1 \end{pmatrix} \frac{1}{m_\pi}, \text{ ha } T = \begin{pmatrix} 1/2 \\ 3/2 \end{pmatrix}.$$

Az előbbi vektor kísérletileg $\begin{pmatrix} 0.178 \\ 0.087 \end{pmatrix} \frac{1}{m_\pi}$, nem rossz ...

Eddigiek tehát:

- potenciálmódel: nemrel, nem jó
- térelmélet: renormálás nincs, nem örülünk ...
- diszperziós relációk
- áramalgebra

Ezek mind együtt kellene!

2.2. Pomerancsuk-tétel

$\sigma_{tot}^{a+b} = \sigma_{tot}^{\bar{a}+b}$, ha $E_{cm} \rightarrow \infty$, azaz túl a rezonancia-tartományon.

2.3. Froissant-korlát

$\sigma_{tot}(E_{cm}^2) \leq const..$ Ez és az előbbi renormálható térelméletekben igaz, és sok elméletet eleve ki tud szűrni.

2.4. Rezonanciák

Eddig volt: ρ és Δ . A rezonanciákat az erős kölcsönhatás hozza létre, ahogy nagyon rövid időre „összeragaszt” 2-3 részecskét.

Az erős kölcsönhatás hatótávja: $\frac{\hbar}{m_\pi c} = 10^{-13} \text{cm} = 1 \text{fm}$. Az ennek megfelelő élettartam: 10^{-23} másodperc, ezen túl nem látunk. Innen a tipikus rezonancia-szélesség: $\Gamma = 140 \text{MeV}$.

Egyéb rezonanciák: ω -mezon $\Gamma=10 \text{MeV}$ út = 20 fm
f-mezon taszító $\Gamma=170 \text{MeV}$ út = 1 fm

Aztán van K^* mezon, meg egyéb alfajtai ennek.

Kétféle kísérlet van: formációs és produkciós. Előbbinél erős gyanú kell a tömegre, mert éppen ekkor tömegközépponti energiát használunk. Utóbbinál $E_{cm} \geq m_r$.

Bomló állapot: $\Psi(x) = e^{-t/2\tau} e^{-E_r t/\hbar}$.

$$\sigma = \int_0^\infty \Psi(x) e^{iEt/\hbar} \sim \frac{1}{E_r - E - i\hbar/\tau} = \frac{1}{E_r - E - i\Gamma/2}. \text{ Ez utóbbi a Breit-Wigner formula.}$$

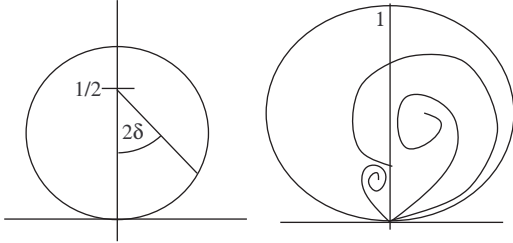
Az elasztikus szórásamplitúdó: $f_{\text{elasztikus}} = \frac{1}{(E_r - E)2/\Gamma - i} = \frac{\Gamma}{2} \times (\text{Breit} - \text{Wigner})$.

Abszorpció esetén: $f_{\text{absz}} = \frac{\rho_{\text{absz}}}{(E_r - E)2/\Gamma - i}$. Itt ρ az abszorpció mértéke, $[0, 1]$ intervallum eleme.

$\Gamma = \Gamma_{\text{elaszt}} + \Gamma_r$, utóbbi egyszerűen a maradék. Ekkor $x = \frac{\Gamma_e}{\Gamma}$, $\epsilon = \frac{2(E_r - E)}{\Gamma}$, és $T_e = \frac{\Gamma_e/2}{E_r - E - i\Gamma/2} = \frac{x}{\epsilon - i}$.

Az Argand diagram a T_e komplex szám által leírt görbe. Komponensekre bontva: $T_e = \frac{x\epsilon}{1+\epsilon^2} + i\frac{x}{1+\epsilon^2}$. Innen: $Re(T_e)^2 + (Im(T_e) - x/2)^2 = x^2/4$.

Az Argand-diagram alapesetben kör, vagy benne egy hurok:

3. Diszperziós relációk

Vegyünk egy $i \rightarrow f$ átmenetet, és nézzük a valószínűségi amplitúdót! Ugye van az unitér S mátrix, ekkor az átmenetre: $\langle f|S|i \rangle$. Bevezetjük $S = 1 + iR$ -et, és $R_{fi} = (2\pi)^4 \delta^{(4)}(p_f - p_i) M_{fi}$ -ben az M szórásamplitúdót. Ezenkívül $w = |R_{fi}|^2$.

$$R_{fi}|_{TV} = (2\pi)^4 M_{fi} \frac{1}{(2\pi)^4} \int_{TV} d^4x e^{\frac{i}{\hbar}(p_f - p_i)x}$$

És akkor $d\sigma_{fi} = \frac{|R_{fi}|^2}{j_i} dN_f$, ahol $j_i = \rho_1 \rho_2 v = v/V^2$ ($\rho \simeq 1/V$) a bemenő áram, N_f a végállapotok száma.

$$\sigma_{tot} = \frac{(2\pi)^4 cV^2}{v} \sum_{N_f, f} |M_{fi}|^2 \delta^{(4)}(p_f - p_i).$$

Unitaritásból: $i(M_{fi} - M_{if}^*) = \sum_n (2\pi)^4 \delta^{(4)}(p_f - p_i) M_{fn} M_{in}^*$, innen pedig $2ImM_{ii} = \sum_n (2\pi)^4 \delta^{(4)}(p_f - p_i) |M_{ii}|^2 = \frac{v\sigma_{tot}}{cV^2}$.

Az optikai tétel tehát: $ImM_{ii} = \sigma_{tot}$

3.1. Mandelstam-változók

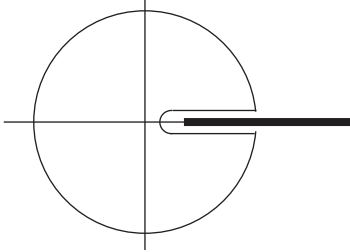
Bevezetjük a Mandelstam-változókat. Kiindulás: bemegy p_1 és p_2 , kijön p_3 és p_4 . Ekkor a következőket definiáljuk:

$$s = (p_1 + p_2)^2 \text{ és } t = (p_1 - p_3)^2$$

Ekkor $s = -m_A^2 c^2$ -ben szingularitása van a szórásamplitúdónak, ha A részecske cserélődik ki. Ha A és B részecske is, akkor $s = -(m_A + m_B)^2 c^2$ -nél van a szingularitás, és így tovább.

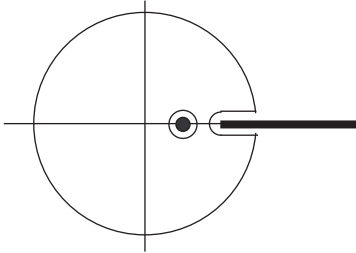
3.2. Szórásamplitúdók

Az $f(w)$ szórásamplitúdónak ugrása van a valós tengely egy részén $w > w_0$ esetén. Cauchy tétellel mégis kiszámítjuk egy C kontúron:

Ekkor $f(w) = \frac{1}{2\pi i} \int_C \frac{f(w')dw'}{w'-w}$, és a kontúrral a végtelenhez tartunk, ahogy analízisből ez megvolt ...

Ha vágás és pólus is van:

Ekkor $f = P + \frac{1}{2\pi i} \int_w^\infty \frac{\Delta f dw_1}{w_1 - (w_{val} - i\epsilon)}$.

3.3. Titchmarsh-tétel

Ez három kijelentés ekvivalenciáját garantálja.

I. w_1 valós, $F(w_1)$ komplex és $Re(F(w_1))$ és $Im(F(w_1))$ egymás Hilbert transzformáltjai, azaz:

$$Re(F(w_1)) = \frac{1}{\pi} P \int_{-\infty}^{\infty} \frac{Im(F(w_1))}{w' - w_1} dw' \text{ és viszont. Ekkor } F(w_1) = \frac{1}{\pi} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{F(w_1)}{w' - w_1 - i\epsilon} dw'.$$

II. $F(w_1) \in \mathcal{L}^2(\mathbb{C})$, $F_{\pm}(F(w_1)) = f(t)$, ekkor $f(t) = 0$, ha $t < 0$ (kauzalitás).

III. $F(w_1 + iw_2)$ analitikus, ekkor

F analitikus a w felső félsíkon és w_1 szerint négyzetesen integrálható.

$\lim_{w \rightarrow w_1} F(w)$ létezik és megegyezik $F(w_1)$ -gyel.

$F(w_1)$ egyértelműen meghatározza $F(w)$ -t

3.4. Kramers-Kronig relációk

$n(w) = n_1(w) + in_2(w)$, törésmutató (n_1) és abszorpció együttható ($2wn_2/c$) van ebben.

Kauzalitásból:

$$\operatorname{Re}(n^2(w) - 1) = \frac{P}{\pi} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{\operatorname{Im}(n^2(w'))}{w' - w} dw'$$

és

$$\operatorname{Im}(n^2(w)) = \frac{P}{\pi} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{\operatorname{Re}(n^2(w') - 1)}{w' - w} dw'$$

Ha alacsony nyomású gázzal van szó, akkor $n \simeq 1$, $n^2 \simeq 2n - 1$, $n_1 \simeq 1$, $n_2 \simeq 0$, és így $\operatorname{Re}(n^2 - 1) = 2n_2 - 1$. Ebből már jönnek a Kramers-Kronig relációk:

$$n_1(w) - 1 = \frac{P}{\pi} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{n_2(w')}{w' - w} dw'$$

és

$$n_2(w) = \frac{P}{\pi} \int_{-\infty}^{\infty} \frac{n_1(w') - 1}{w' - w} dw'$$

3.5. Keresztezési összefüggések

n_1 páros függvény, n_2 , azaz $n_1(w) = n_1(-w)$ és $n_2(w) = -n_2(-w)$. Ezeknek a segítségével a nemfizikai $w < 0$ eliminálható.

Most már konkrét anyagszerkezeti modellek kipróbálhatóak a következők vizsgálatával:

Szingularitás-mentes szerkezet, analitikusság

$\rightarrow \infty$ viselkedés

Nemfizikai tartomány keresztezése a fizikaiba